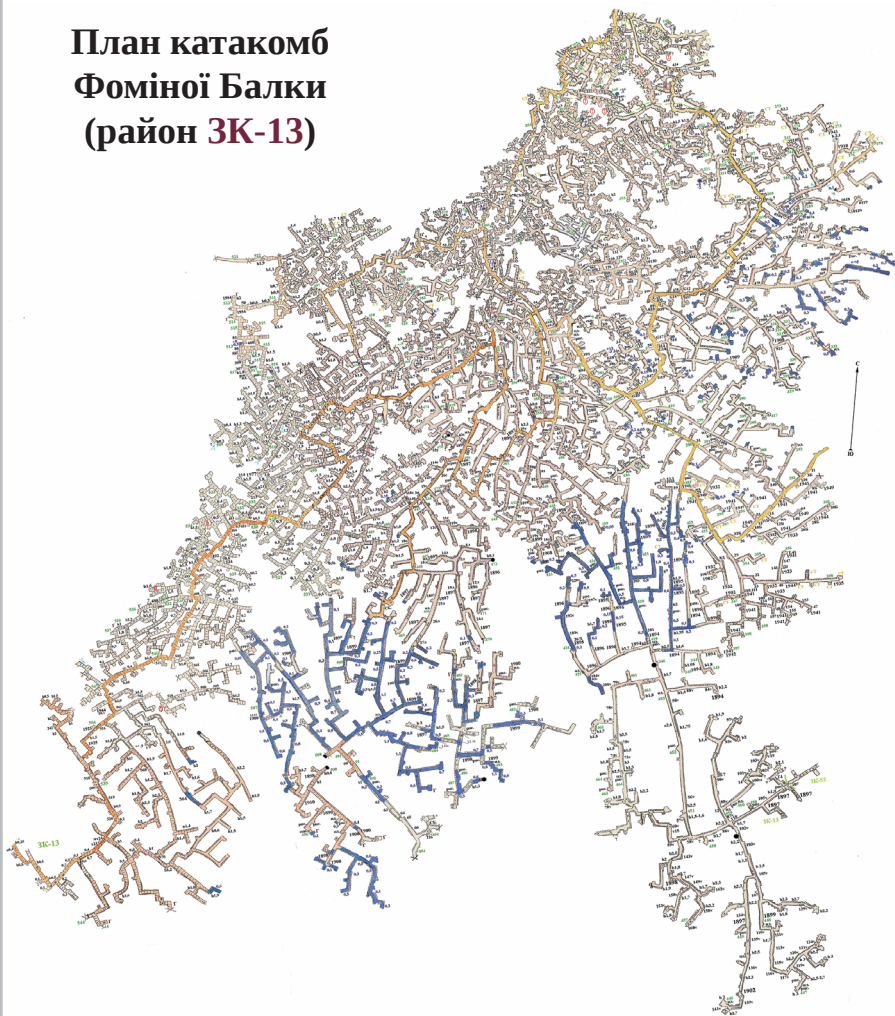

План катакомб
Фоміної Балки
(район ЗК-13)

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД * * * * * ОДЕСИКА

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД

ОДЕСИКА

Тридцять третій випуск

*Альманах видано за підтримки
Почесного громадянина м. Одеса
та Почесного громадянина Одеської області,
депутата Одеської обласної Ради
Сергія Рафаїловича Гриневецького*

**Національна спілка краєзнавців України
Асоціація європейської культури „Золота акація”**

ПІВДЕННИЙ-ЗАХІД ОДЕСИКА

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ
НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ**

Випуск 33

**Одесса
2023**

УДК 930.152.066

Ю16

Головний редактор:

Савченко В. А., доктор історичних наук (Одеса).

Редакційна колегія:

Тригуб О. П., зам. редактора, доктор історичних наук, професор (Миколаїв);

Бажан О. Г., кандидат історичних наук (Київ);

Бачинська О. А., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Гончарук Т. Г., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Добролюбський А. О., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Дьомін О. Б., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Красножон А. В., доктор історичних наук (Одеса);

Михайлуца М. І., доктор історичних наук, професор (Одеса);

Сапожников І.В., доктор історичних наук, професор (Чорноморськ);

Хмарський В. М., доктор історичних наук, професор (Одеса).

Рецензент:

Діанова Н. М., доктор історичних наук, професор (Одеса).

Контактний телефон редакції та секції «Одесика»

Одеського Будинку вчених: 8050 3922731

ПІВДЕННИЙ ЗАХІД. ОДЕСИКА. ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ
Ю16 **НАУКОВИЙ АЛЬМАНАХ.** Випуск 33. – Одеса: Бондаренко М. О., 2023.
– 256 с.

ISBN 978-617-8005-85-6

УДК 930.152.066

На 1-й ст. обкладинки – *Воробйов М. Одеса. х. м. 1829.*

На 2-й ст. обкладинки – *план катакомб Фоминої Балки (район ЗК-13)*

// до статті К. Проніна, В. Проніна, В. Васильєвої.

ISBN 978-617-8005-85-6

© Савченко В. А. 2023

Край в епоху диктатур

Бажан О. Репресоване Чорноморське пароплавство: каральні заходи органів НКВС проти працівників підприємств водного транспорту Одеси у добу Великого терору	156
Пронин К., Пронин В., Васильєва В. Подземная археология катакомб Фоминой Балки (район ЗК-13).....	172

Студентська трибуна

Савченко В., Ангельчук Д. Особливості становлення панславізму в Україні (перша половина ХІХ ст.)	189
---	-----

Конференції

Сьома міжнародна наукова конференція «Мережі анархістських досліджень» (Велика Британія, 2022)	204
Дубовик А. Анархісти-народники у робітничому русі України (друга половина ХІХ ст.)	207
Савченко В. Анархістські експропріації в Україні часів визвольних змагань (1917-1921)	216
Овсянніков С. Анархісти підпілля у Харкові (кінець 1918 – початок 1920 рр.)	225
Шевченко С. Анархізм в Україні та війна 2014-2022 рр.	235
Чоп В. Махно та Наполеон: порівняльна характеристика	240

Наукові проекти

Яневський Д. Україна – щит Європи: геополітичні, географічні, кліматичні й історичні чинники формування та розвитку	246
--	-----

Студентська трибуна

Віктор Савченко,
доктор історичних наук,
професор кафедри Історії України Південноукраїнського
національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського

Дмитро Ангельчук,
студент 4 курсу історико-філологічного факультету
Південноукраїнського національного педагогічного університету
ім. К. Д. Ушинського

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ПАНСЛАВІЗМУ В УКРАЇНІ (перша половина ХІХ ст.)

*«Виростали у кайданах
Слав'янські діти,
І забули у неволі,
Що вони на світі...»*

*Шевченко Т.Г.
Єретик (1845)*

У радянські часи «панславізм» розглядався вченими-істориками як реакційний рух, внаслідок чого його дослідженню приділялося небагато уваги, тоді як у сучасній історичній літературі йому присвячено чимало наукових робіт, включаючи монографії [1; 4]. Проте це не стосується українського варіанту панславізму, який і наразі є презентованим лише окремими статтями [2; 9; 21].

Помилковою є думка, що панславізм є продуктом суто російської зовнішньополітичної імперської політики. Більше того, чомусь серед людей, близько не знайомих з темою, панславізм асоціюється виключно з Російською імперією та ототожнюється ними з агресивною самодержавною владою. Проте це не зовсім так, як у випадку з самою ідеологією, так і у випадку з його, особливим, українським варіантом. Витоки панславізма, у вигляді культурно-лінгвістичної

течії, треба шукати у середині XVII ст., коли прибічники панславізму свої зусилля спрямовували на встановлення «особливих» зв'язків між народами, що розмовляли на мовах «слов'янської родини». Крім заглиблення у давню історію слов'янських народів ними здійснювалися спроби уніфікувати мовні відмінності задля створення єдиної, зрозумілої усім слов'янським народам мови.

Ймовірно, першим «панславістом» слід вважати хорватського священника-католика Юрія Крижанича. У 60-х рр. XVII ст., коли він перебував у засланні в Тобольську, ним було написано лінгвістичну працю під назвою «Грамматично изказанје об руском језику», яку було вперше опубліковано тільки у 1859 році. Ця робота є першою відомою спробою створити єдину слов'янську мову. Український історик і перекладач Осип Бодянский, у передмові до першого видання, датованій 1848 роком, схвально відгукнувся про діяльність Юрія Крижанича, зазначаючи, що: «...все ж таки спроба Юрія [створити єдину мову] – незвичайне явище не тільки в області Слов'янської Філології, але й взагалі Європейської» [8, с. 8].

Юрій Крижанич звертається й до «української тематики». Українці в нього окремий народ, що має свої особливі історичні й політичні традиції. Українців він називає «черкаси». У своїй «Бесіді ко черкасам» (1659) Ю. Крижанич виклав свої погляди на те, «як нужно обходиться з черкасами и вести діла». В «Політиці...» Юрій розмірковує про причини «неприхильності» «черкасів» до Москви «как только отведали закон этой власти, сейчас раскаялись и опять к ляхам обратились» [22].

Аналізуючи лінгвістичні особливості даної праці, Л.П. Рупосова приходять до висновку, що Ю. Крижанич: «базою нової мови... робить загальнослов'янські корені та афікси, додавши церковнослов'янськими, русизми, хорватизми (з «чистих» російської та хорватської) з деякою кількістю полонізмів, українізмів, болгаризмів» [15, с. 52].

Проте сам термін «панславізм» у науковий обіг ввів словацький письменник Ян Геркель. У 1826 році вийшла у світ його

книга «Elementa linguae Slavicae Universalis» («Основи загальної слов'янської мови»), в якій він доводив необхідність створення єдиної, панслов'янської мови.

До цього часу панславізм ніяких політичних цілей, вочевидь, не ставив – мова йшла тільки про «колаборацію» між слов'янськими народами у галузях культури. Але у добу романтизму суто культурницький панславізм почав зазнавати трансформацій і поступово перетворюватися на течію політичну. Це стало можливим передусім завдяки дослідженням відомого чеського історика П.Й. Шафарика (30-40-х рр. XIX ст.), які згодом послуговували базою для політичної діяльності ключової фігури чеського національного відродження Ф. Палацького та творчості словацького поета Я. Колара. Річ у тім, що саме у 30-40-х рр. XIX ст. захиталися підвалини монархічних держав, європейський простір сколихнули революційні події, в основі яких лежали ідеї національного визволення.

Найвищою кульмінаційною точкою розвитку панславістської думки можна вважати 1848 рік, коли у Празі було організовано Перший Слов'янський з'їзд. Ідею «єдності слов'ян» запалила революційна «Весна народів» 1848-1849 рр. Празький з'їзд було скликано зусиллями «австрійських слов'ян» – багато в чому вимушено, зважаючи на те, що перед тим аналогічний з'їзд було організовано німцями, які вимагали приєднання всіх неугорських земель Австрії до Німеччини. Відомо, що від Російської імперії у з'їзді прийняли участь тільки 2 людини – М. Бакунін (майбутній теоретик та лідер анархізму) та А. Мілорадов (о. Алімпій) [17, с. 12]. А. Мілорадов народився в Полтавській губернії і був старообрядським монахом

Инокъ Алимпій.

[13], цілком ймовірно, що на з'їзді він опинився через незгоду з конфесіональною політикою імператора Миколи I, за часів якого значно посилюлися утиски старовірів [14].

Значний вплив на популяризацію ідеї слов'янського єднання справив романтизм, який формував інтерес до фольклору, історії та народної свідомості. У своїй творчості поети-романтики першими почали звертатися до теми «слов'янщини». За твердженням С. Єфремова україно-польський поет Тимко Падура: «ставив абстрактну панславистичну ідею на конкретний український ґрунт» і «запалив Рилеєва на його перейняті українським автономізмом поеми» [11, с. 29]. В той же час, сучасна польська дослідниця К. Якубовська-Кравчик вважає, що Т. Падура належав до числа тих людей, які критикували панславізм [16]. Слов'янська тематика на початку XIX ст. знаходила свій вияв і в історичних дослідженнях відомого українського масона директора одеського Рішельєвського ліцею (з 1826 р.), професора Івана Орлая (Орлай де Корво) [6].

Іван Орлай був визнаним членом Московського товариства історії та старожитностей російських, автором одного з перших розвідок з історії України «Краткая история о карпато-россах» («Северный вестник», 1804). Він здобув освіту у Львівському та Віденському університетах. У 1803 р. І. Орлай надав попечителю С.-Петербурзького навчального округу, проект– «Записку про деяких Карпаторуських професорів». Вказуя на гостру нестачу досвідчених викладацьких кадрів у Російській імперії, він пропонував запросити до столиці «карпаторуських» австрійських професорів. На запрошення відгукнулися масони: професор фізики і природної історії В. Кукольник, професор політичних наук Пештського університету М. Балудянський, професор філософії і математики Львівського університету П. Лодій... І. Орлай просував план надати масонству практичний соціально-політичний сенс. У 1821 році І. Орлай став директором Ніжинського ліцею (Гімназії Вищих наук) та створив гурток інтелектуалів, до якого належали колишні секретар та скарбник київської масонської ложі «Об'єднаних слов'ян».

На західноукраїнських «підавстрійських» землях мали місце тотожні прояви. Так, у 1821-1826 рр. існував і діяв літературно-громадський гурток, заснований студентами Львівського університету – «Товариство прихильників слов'янщини». Активними членами гуртка були Л. Набеляк, А. Бельовський та Л. Семенський [27, с. 111].

Д. Чижевський вважав, що романтики слов'янського наративу: «...повністю відкинули нехлюйські підходи просвітителів XVIII ст. при вивченні минувшини» [23, с. 56]. Цікавими є його думки про наявну дезінтеграцію слов'янських народів внаслідок усвідомлення ними власної культурної окромішності, а також про те, що на перешкоді слов'янського єднання стояла їхня приналежність до різних політичних і культурних етноутворень [30, с. 57]. Схоже, саме у цьому й полягає основна причина того, чому ідея єднання слов'ян в ідеологічному плані виявилася нежиттєздатною.

На думку Т. Бовсунівської міфічна «Слов'янщина» була, з однієї сторони, художньо-естетичним новоутворенням доби, з іншої – романтичною міфологемою. Вона «стає не просто часткою естетичної системи українських романтиків, але й домінантою та метою розвитку всіх ідейно-художніх форм, причетних до реалізації ідеології християнського соціалізму» [2, с. 167-168].

З тогочасних українських істориків дослідженням минулого слов'ян займалися ряд вчених. Ю.І. Венелін, один з фундаторів наукового слов'янознавства в Україні, вважав, що: «назва слов'янських народів є суто химерною». На його думку, слов'янські народи сформовані різними племенами, проте «всім цим однорідним, але різним племенам треба було дати одне спільне чи родове ім'я» [5]. До популярної ідеї слов'янства звертався Д.М. Бантиш-Каменський: «Країна, що стала згодом відомою під назвою Малоросія, з перших століть Християнства населена була Слов'янами, які прийшли туди від Дунаю» [1, с.1].

В «Історії Русів» – славнозвісній історичній пам'ятці тих часів, яка справила величезний вплив на розвиток всієї української історіографії – не висловлюється сумніву щодо реальності

існування в минулому єдиного слов'янського народу, від якого походять українці: «Народ Слов'янський, який виник від племені Афета, сина Ноєва, найменованій Слов'янами по родоначальнику і Князю своєму Славену, нащадку Росса Князя внука Афетова. Він, переселяючись з Азії від часів вавилонських мов змішання, став проживати від гір поясних або Рифеських та від моря Каспійського на Сході, до ріки Вісли і моря Варязького на Заході, і від Чорного моря і ріки Дунаю від Полудні, до Північного океану і Балтійського моря на Півночі» [13, с. 1].

В той же час панславізм ніколи не був монолітною ідеологією. Свідченням цьому слугує поширення його регіональних варіантів, таких як «австрославізм», «іллїризм» та ін. Спільною була лише сама ідея соціо-культурного єднання слов'ян, але шляхи цьому бачилися різними. Російський політичний панславізм був несумісним не тільки з українським, але й з усіма іншими варіантами. Багато в чому він виріс на ідеях слов'янофілів (І. Кірієвський, К. Аксаков, О. Хом'яков), в його основі існувала проблема пошуку цивілізаційного шляху Російської імперії, і тому, можливо, його взагалі слід розглядати як окреме явище російської соціально-політичної думки.

Ідеологи російського панславізму (М. Погодін, Ф. Тютчев, згодом – М. Данилевський, В. Ламанський), на відміну від закордонних однодумців, у своїх конструкціях майбутньої «примарної» слов'янської держави фактично просували ідею захоплення нових земель Російською імперією зі збереженням існуючих у ній інституцій, а не виступали за створення нової «федерації». В першу чергу це стосувалося монархічної форми правління та православної віри. Теоретик «офіційної народності» граф С. Уваров тільки з таким панславізмом і був готовий миритися. У докладі імператору Миколі I «Про слов'янство» (8 травня 1847 р.) він писав: «У справжньому, чистому своєму значенні російське слов'янство одухотворене прихильністю до Православ'я та самодержавства; все, що виходить з цієї межі, не належить до цього слов'янства» [20, с. 80].

Усвідомлюючи небезпеку можливого використання слов'янства для розхитування «стовпів» та «скреп» імперії опозиційними силами, С. Уваров вважав, що слов'янське питання мало можливості: «...в межах законного розвитку беззаперечне право на найближче піклування уряду» [20, с. 80]. Згодом, 27 травня 1847 р., ці думки більш повно розкрилися у «Циркулярі попечителю московського учбового округу», в якому С. Уваров закликав викладачів до підтримки й пробудження «російського духу» серед учнів, а щодо слов'янства, зазначав, що йому: «повинна бути чужою всяка домішка політичних ідей» [18, с. 310-313]. Схожим змістом просякнутий і «Циркуляр», адресований (у цьому ж місяці) керівництву Київського університету Св. Володимира. У ньому акцентується увага викладачів на небезпечний «бунтівний дух польський», який може легко сховатися «під личиною слов'янства» [18, с. 315].

У першій половині ХІХ ст. політичний панславізм не схвалювався владними колами Російської імперії [2, с. 330]. Влада була байдужа, а іноді й ворожа до слов'янської ідеї. Зокрема це стосувалося панславистських проявів в Україні. Крім того, цій ідеї суперечив й офіційний зовнішньополітичний курс Російської імперії, тому що вона містила загрозу територіальній цілісності країн-союзників [1, с.111]. Навіть у часи свого найбільшого розквіту панславізм не сприймався на вищому офіційному рівні московської держави як державна ідеологія [1, с. 81].

В той же час імперська влада часів Миколи І намагалася використати окремі ідеї панславізму для реалізації своєї загарбницької політики, намагаючись захопити умовно «слов'янські землі» та затвердити своє панування не тільки на руїнах Речі Посполитої та Гетьманщини, але й на Галичині (тоді Австрійська імперія). Московський професор, історик Михайло Погодін став одним з засновників ідеї «русского мира», який простягає свої пазури до Вісли та Дунаю. Він тричі відвідав Львів (в 1835, 1839-40, 1842 рр.), де створив «російську агентурну мережу» і почав агітацію за формування структур «москофілів». До ідеї українства москофіли, що вважали себе

вже під час наступних допитів волів називати його таємним товариством). 11 квітня 1826 р. пройшов перший допит Андрія Борисова, на якому він повідомив: товариство «З'єднаних слов'ян» було засновано ним, його братом Петром і Люблинським; а попереднє товариство «Друзів природи» – ним, братом Петром та Волковим (проте не у 1818 р., а 13 травня 1817 р.) [7, с. 88].

20 квітня 1826 р. відбувся новий допит Петра Борисова, на якому йому були озвучені попередні зізнання його брата, внаслідок чого Петро був вимушений змінити свої свідчення щодо товариства «Друзів природи». Він підтвердив, що воно було організовано 13 травня 1818 року (а не 1817 р.) ним, братом Андрієм і Волковим. Він зізнався, що формував товариство «Першої Згоди», що: «Девіз зроблений мною для цього товариства дві руки поєднані разом над жертovníком з написом «*La gloir, amour et amitié*» [з фр. – «Слава, любов і дружба»][7, с. 52].

Примітно, що обидва брати Борисови – Андрій, від самого початку, і Петро, після того, як його свідчення збіглися зі свідченнями брата, приписували провідну роль в утворенні обох товариств кожен сам собі. Немає сумнівів, що таким чином кожен сподівався поліпшити вирок братові, намагаючись перебрати тягар майбутньої відповідальності на себе. Тим не менш, завдяки аналізу документів допиту можна зробити важливі висновки. З перших неправдивих свідчень П. Борисова випливає, що масонством він цікавився, а отже можна й припустити, що ідея утворення декабристського гуртка «З'єднаних слов'ян» і його найменування були звідкись запозичені. Надважливим в контексті питання про взаємозв'язки з масонством є його зізнання щодо девізу і, вочевидь, знаку товариства «Друзів природи»: «Дві руки поєднані разом» – саме це зображено було на емблемі київської масонської ложі «З'єднаних слов'ян».

Члени гуртка оминали стороною питання необхідності проголошення незалежності українських земель чи бодай надання окремої автономії для України у складі майбутньої слов'янської держави, не зважаючи на те, що постала ця організація саме в

Україні. Проте, як відзначав історик С. Єфремов: «України, як нації, вони ще не згадують у своїх слов'янських комбінаціях, хоча «народ» вже чільне займає в них місце» [6, с. 29].

Д.Л. Мордовцев вважав, що декабристське товариство: «... мало політичний характер і вперше задавалося панславістськими ідеалами; свою форму воно, вочевидь, перейняло від масонських лож [примітно, що ложі вживаються у множині]. З іншої сторони, лежа «з'єднаних слов'ян»... могла мати перші неясні тенденції панславістської властивості» [10, с. 189]. Водночас, публікуючи список членів масонської ложі, він вказує на те, що: «...з цього переліку видно, що у списку декабристів «з'єднаних слов'ян»... немає ні одного імені, яке б згадувалося в числі членів ложі «з'єднаних слов'ян» [10, с. 187-188]. З цими твердженнями погоджувався і дослідник панславізму та масонства О.М. Пипін. На його думку, у цьому декабристському гуртку: «мали місце перші панслов'янські тенденції», а тому «...можливо припустити це й стосовно масонської ложі» [12, с. 346].

Проте, з плином часу, з'явилися й інші думки. Так літературний критик Г.І. Чулков, що досліджував біографії братів Борисових, не сумнівався у тому, що першоджерелом їхніх думок було саме масонство, а коріння товариства «З'єднаних слов'ян» слід шукати на Заході [31, с. 192].

Зі слідчих документів відомо, що лідери декабристського гуртка планували керуватися «силою зброї». Правила («Катехізису») починалися з рядків: «Не сподівайся ні на кого, окрім твоїх друзів і своєї [малюнок штика, тобто зброї]. Друзі тобі допоможуть, [малюнок зброї] тебе захистить» [7, с. 71].

У тексті «Присяги» також згадується зброя: «Вступаючи у ряди З'єднаних Слов'ян для позбавлення себе від тиранства і для повернення свободи, ...я урочисто присягаю на цій зброї...» [7, с. 73]. В той же час М.В. Нечкіна зазначає, посилаючись на «Записки» члена гуртка І.І. Горбачевського, що члени товариства: «...були противниками воєнної революції», що «ці особливості відрізняють Товариство з'єднаних слов'ян від інших товариств декабристів» [11, с. 102].

Український панславізм своїми коріннями уходить й у «польське питання» [4, с. 149]. Аналіз польських впливів на діяльність вищезгаданих об'єднань заслуговує окремого дослідження. У 1878 році Д.Л. Мордовцев висунув припущення, що у масонській ложі «З'єднаних слов'ян» переважав польський елемент, виходячи з напису польською на зображенні їхнього знаку [10, с. 189]. Що до декабристського гуртка є певні задокументовані свідоцтва... Зокрема, у «Всеподданійшому докладі Донесення Слідчої Комісії», що датований 30 травня 1826 року зазначено, що: «Програмні документи гуртка – т.зв. Катехізис Слов'янина та форма клятви для вступу до нього – були перекладені на польську мову; Сам гурток зветься «Польським Товариством» [3, с. 37-38].

Своїх подальших трансформацій панславістська ідея зазнала у Кирило-Мефодіївському товаристві (1845-1847 рр.), головними програмними документами якого були «Устав Слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія» та «Книга буття українського народу» («Закону божого»). Його члени були більш свідомими в українському національному питанні, ніж їх попередники масони та декабристи. Так, другим пунктом вищезгаданого Уставу «Статуту Кирило-Мефодіївського товариства» визначалося, що «при об'єднанні кожне слов'янське плем'я повинно мати свою самостійність, а такими племенами визнаємо: південно-русів, північно-русів з білорусами, поляків, чехів зі словенцями, лужичан, ілліро-сербів з хурутанами і болгар» [19, с. 150-151]. Під «південними русами», вочевидь, розумілися українці.

На думку О.Ф. Фрицького у програмних документах Кирило-Мефодіївського товариства були висловлені месіянські ідеї [21, с. 36]. Найбільш виразно польські впливи у Кирило-Мефодіївському товаристві простежуються у «Книзі буття українського народу». Як зазначав Д.Дорошенко, цей трактат: «...був складений під впливом відомих «Księg pielgrzymstwa polskiego» Адама Міцкевича. Але він відзначається далеко більшим радикалізмом; він написаний у республіканському дусі й перейнятий тим самим,

як у Міцкевича, месіянізмом, з тою різницею, що у Костомарова месіянстична роль послужити визволенню всіх слов'янських народів замість Польщі відведена Україні» [5, с. 281-282].

Що ж стосується масонства, то варто зауважити, що «колишніх» масонів серед членів Кирило-Мефодіївського товариства було чимало. Масоном був М.І. Гулак, до масонства «могли належати» М.І. Костомаров та П.О. Куліш. Більше того, М.І. Гулаком, згодом, створюється «усередині братства масонське або парамасонське братство «Об'єднаних слов'ян» [16, с. 220-221]. Примітно, що це парамасонське братство копіює назву київської масонської ложі 1818-1822 рр. і новоград-волинського декабристського гуртка 1823-1825 рр.

Підсумовуючи, можна зробити низку висновків, як стосовно самої ідеології панславізму, так і форм його вираження в українських землях у середині XIX ст. По-перше, панславізм пройшов складну еволюцію у два етапи – від культурного до політичного руху. По-друге, витоки панславізму – як культурного, так і політичного, територіально обмежені центральною частиною Європи, трансформації культурного панславізму в політичну течію сприяла творчість митців стилю романтизму та соціальні настрої «добі романтизму». По-третє, становлення політичного панславізму було пов'язано з розвитком національної самосвідомості серед слов'янських народів. По-четверте, український панславізм слід розглядати як різновид ідеології панславізму, його регіональне відгалуження, якому крім вищезазначених характеристик були притаманні власні особливості: а) він, у будь-яких формаціях, був опозиційним по відношенню до імперського монархічного режиму (чим пояснюється «закритість» українських панславістських об'єднань); б) на діяльність українських панславістських організацій першої половини XIX ст. значний вплив мали ідеї масонства та польських революціонерів. Український панславізм не мав відношення до формування у середині XIX століття ідей «руського мира», що активно просуvalа імперська влада для підкорення слов'янських народів.

Литература:

1. Болдин В.А. Панславистские политические концепции: Генезис и эволюция / Под общ. ред. А.А. Шириянца. М.: Аквилон, 2018. 376 с.
2. Бутковський Б. Особливості ідеї слов'янської єдності в епоху національного відродження. Україна-Європа-Світ. Вип. 5: Україна-Європа-Світ: історико-політичні та гуманітарні аспекти розвитку: у 2 ч., ч. 1. Тернопіль: ТНПУ, 2010. С. 328-338.
3. Всеподданѣйший Докладъ. Донесеніе Слѣдственной Комиссіи. Его императорскому величеству, высочайше учрежденной Комиссіи для изысканій о злоумышленныхъ обществахъ. Процессъ декабристовъ: донесеніе, слѣдствіе, приговоръ. Письмо Рылѣева изъ крѣпости. Указы. М.: Изданіе И.А. Малинина. Типо-литографія В. Рихтеръ, 1905. С. 11-66.
4. Григорьева А.А. Панславизм: идеология и политика (40-е годы XIX – начало XX века). Иркутск: Аспринт, 2013. 200 с.
5. Дорошенко Д. Нарис історії України. Том I-II. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1966. 595 с.
6. Єфремов С. Від легенди до історичної правди (Місцеве підґрунтя в декабристському рухові). «Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х років. К.: Логос, 2011. С. 24-30.
7. Избранные социально-политические и философские произведения декабристов. В 3-х т. Т.3: Общество соединенных славян. Декабристы в Сибири. О влиянии декабристов на развитие русской общественной мысли. М.: Государственное издательство политической литературы, 1951. 467 с.
8. Крижанич Ю. Граматично изказаніе об рускомъ језику. М.: Въ Университ. Типограф, 1859. 288 с.
9. Манелюк Ю.М. Панславизм як засаднича ідея федералістських концепцій української державності // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2009. Вип. 1. С. 85-91.
10. Мордовцев Д.Л. О масонской ложѣ «Соединенныхъ славянъ» // Русская старина. Ежемѣсячное историческое изданіе. Годъ девятый. Январь. 1878. С. 187-189.
11. Нечкина М.В. Декабристы. М.: Наука, 1982. 184 с.
12. Пипинъ А.Н. Исслѣдованія и статьи по эпохѣ Александра I. Том III. Общественное движеніе. Петроградъ: Огни, 1918. 544 с.
13. Покровский мужеский староверческий монастырь в Белой Кринице. Белокриницкий старообрядческий альбом. Павел и Алимпий. URL: <https://culterelandshaft.wordpress.com/павел-и-алимпий/> (дата звернення: 14.12.2022).

14. Распопин И. Старообрядчество в XVIII-XIX веках. Русская православная старообрядческая церковь. URL: https://rpsc.ru/publications/history/staroobradchestvo_xviii-xix/ (дата звернення: 14.12.2022)
15. Рупосова Л.П. История межславянского языка. Электронный журнал «Вестник Московского государственного областного университета», 2012. С. 51-56.
16. Савченко В.А. Україна масонська. К.: Нора-друк, 2008. 336 с.
17. Славянские съезды XIX-XX вв. М.: ИСБ РАН, 1994. 144 с.
18. Справа про слов'янофілство та українофілство. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. Т.3. / упоряд. М.І. Бутич, І.І. Глизь, О.О. Франко; редкол.: П.С. Сохань (голов. ред.) та ін. К.: Наукова думка, 1990. С. 291-324.
19. Статут Кирило-Мефодіївського товариства. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. Т.1. / упоряд. М.І. Бутич, І.І. Глизь, О.О. Франко. К.: Наукова думка, 1990. С. 150-152.
20. Уваров С.С. Доклад императору Николаю I о славянстве. Государственные основы / Отв. ред. О.А. Платонов. М.: Институт русской цивилизации, 2014. С. 76-86.
21. Фрицкий О.Ф. Историчні долі однієї ідеї: державно-правові аспекти програми Кирило-Мефодіївського товариства. Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. 1996. №1. С. 33.
22. Костомаров М. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Второй отдел: Выпуск пятый: СПб. 1876.
23. Чижевський Д. Словянський романтизм // Слово і час. К., 2005. №8. С. 56.

Конференції

Сьома конференція «Мережі анархістських досліджень» (Anarchist studiesnet work) пройшла 24-26 серпня 2022 р. в онлайн-форматі у **Великій Британії**. Конференцію провела Мережа анархістських досліджень при британській «Асоціації політичних досліджень». Мережа анархістських досліджень покликана заохочувати дослідження анархізму, встановлюючи зв'язки між вченими з різних дисциплін, а також між вченими та групами, які перебувають поза академічним життям, зокрема, активістськими організаціями. Мережа регулярно проводить семінари та організовує секції на щорічній конференції «Асоціації політичних досліджень». Її учасниці та учасники також беруть участь у менш формальних заходах, наприклад, оновлюють блог <https://anarchiststudies.noblogs.org/>. Конференція Мережі, що проходить раз на два роки, – головна з пов'язаних з нею подій, що дозволяє оприлюднити нові дослідження, обмінюватися ідеями, зустрітися з однодумцями. У конференціях беруть участь люди з усього світу, і організатори приділяють особливу увагу підтримці учасників, які розпочинають свою наукову кар'єру.

П'ята конференція Мережі в 2018 р. була присвячена деколонізації і проходила в Університеті Лафборо (Велика Британія). У цьому університеті з 2008 р. функціонує Група досліджень анархізму (Anarchism Research Group, <https://www.lboro.ac.uk/subjects/politics-international-studies/research/arg/>), учасниці та учасники якої редагують науковий журнал «Анархістські дослідження» (Anarchist Studies) (<https://journals.lwbooks.co.uk/anarchiststudies>), журнал виходить з початку 1990-х років двічі на рік. У 2020 р. тема конференції була сформульована як «Анархія в кризі» (захід пройшов в онлайн-режимі. <https://anarchiststudiesnetwork.org/asn-conferences/asn6-update/>).

Тема конференції Мережі анархістських досліджень, що пройшла 24-26 серпня 2022 р. – «**Анархістські версії майбутнього**». В оголошенні (<https://anarchiststudiesnetwork.org/anarchist-studies-network> –

організатори зазначили: «Anarchist Futures» («Анархістські версії майбутнього») – це заклик задуматися про можливості, пробіли і зазори, в яких анархістські версії майбутнього вже існують. З програмою конференції, тезами представлених доповідей та описами десятків заходів, що проходили в її рамках (семінарів, круглих столів тощо), присвячених політичній теорії та практиці, філософії, історії, літературі тощо пов'язаних з анархізмом, можна ознайомитись на сайті <https://anarchiststudiesnetwork.org/events/asn7/> (англ.). Головною темою конференції була тема «Анархістські версії майбутнього», але працювали секції, присвячені також іншим питанням.

Серед заявлених секцій працювала секція **«Анархізм в Україні: від кінця XIX століття до сучасності»**, робота якої пройшла 24 серпня 2022 р., у День Незалежності України. Потрібно наголосити, що це знакова подія: доповіді, що стосуються анархізму, історії анархізму в Україні, читалися на різних національних та міжнародних наукових та науково-практичних заходах, але таке, щоб на міжнародній науковій конференції була створена окрема секція, цілком присвячена історії анархізму в Україні, сталося вперше.

На секції було прочитано такі доповіді: Анатолій Дубовик (Дніпро) «Анархісти у робітничому та профспілковому русі України наприкінці XIX століття»; Володимир Чоп, кандидат іст. наук (Запоріжжя) «Махно та Наполеон: порівняльна характеристика»; Сергій Овсянніков (Кенігсберг) «Анархічне підпілля у Харкові (кінець 1918 – початок 1920 рр.)»; Віктор Савченко, доктор іст. наук (Одеса) «Анархічні експропріації в Україні за доби визвольної боротьби 1917-1921 рр.»; Сергій Шевченко (Донецьк-Київ, Україна). «Анархізм в Україні та війна 2014-2022 рр.: проблеми, рішення, перспективи». Робочою мовою конференції була англійська. Велике дякую Дмитру, який був нашим перекладачем весь час роботи секції, – без його участі все було б просто неможливим. Величезне спасибі Шону Паттерсону та Алісі Савченко, які прочитали англійською доповіді В. Чопа та В. Савченка. З техніч-

них причин не змогли взяти безпосередньої участі в конференції В. Чоп (Запоріжжя було атаковане російськими ракетами в ніч на 24 серпня 2022 р., частина міста залишилася без електрики та інтернету) та С. Шевченко (перебуває на фронті і теж мав проблеми зі зв'язком). Проте їхні доповіді були прочитані. Конференція пройшла чудово, інтерес глядачів цілком відчувався. Слухачі передавали привітання доповідачам і слова підтримки народу України. Доповіді конференції були надані авторами для першої публікації в українському альманасу «Південний захід. Одесика».

Вступне слово, прочитане від імені секції Анатолієм Дубовиком.

Доброго дня! Я радий вітати всіх учасників та глядачів цієї конференції. Історія анархізму в Україні бере початок у другій половині XIX століття. За минулі більш ніж півтора століття анархічний рух в Україні знав злети та падіння, користувався підтримкою десятків тисяч активних прихильників, пережив безліч найцікавіших та найважливіших подій.

На жаль, ця історія досі розглядається майже виключно в контексті історії загальноросійського анархічного руху, що діяв на теренах колишніх Російської імперії та СРСР. Ми говоримо «на жаль», бо знаємо, що анархічний рух в Україні практично весь час свого існування мав власну специфіку, яка відрізняла його від власне російської (на території сучасної Російської федерації). Про відмінності між «північним» і «південним» анархізмами писали його перші дослідники наприкінці 1900-х рр.: другий носив більш рішучий, масовий і «бойовий» характер; зрештою, це виявилось в Махновському русі. Вже ця обставина дозволяє вважати, що історія анархічного руху в Україні заслуговує на більш уважне вивчення, зокрема такі теми, які досі залишаються погано відомими навіть фахівцям.

Зрештою, Україна – не Росія, що стало очевидним для всіх фактом уже багато років тому, – але анархізм в Україні все ще залишається *terra incognita* для стороннього спостерігача, зокрема й насамперед – на його сучасному етапі. Секція «Анархізм в

Україні: від кінця XIX століття до сучасності» вперше на міжнародному рівні представляє цілий комплекс доповідей, присвячених історії анархізму в Україні. Як видно з назви, ми маємо намір обговорити багато тем, які відносяться до різних епох: діяльність сучасників Бакуніна, Лаврова і Драгоманова в 1870-1880 рр.; події часів Революції 1905-1907 рр. та Громадянської війни 1917-1921 рр.; участь українських анархістів у трагічних подіях війни Росії проти України у 2014-2022 рр. Більшість авторів доповідей живуть та працюють в Україні, одна людина – у Росії. Усі ми різні: серед нас є активісти анархічного руху, є професійні історики. Поєднує нас багаторічний досвід вивчення анархічної історії та, як мінімум, симпатії до анархічних ідей.

Конференція відбувається за умов війни Росії проти України. Це безпосередньо впливає на роботу нашої секції. Один із доповідачів живе в місті Запоріжжі, яке сьогодні вночі зазнало ракетної атаки. В результаті зараз у його районі немає електрики та немає можливості вийти в інтернет. Ще один доповідач перебуває на фронті і ніхто, навіть він сам, не знає, чи зможе він взяти участь у конференції особисто. Але їхні доповіді будуть у будь-якому разі прочитані.

Ще одне важливе зауваження. Сьогодні Україна відзначає свій День Незалежності. Ми вітаємо всіх українців та всіх друзів України з цим святом. Ми вистоюємо проти агресії і залишимося незалежними, щоб йти далі шляхом до вільного суспільства.

Слава незалежній та вільній Україні!